

POSTANOWIENIE

9 lutego 2024 r.

Sąd Najwyższy w Izbie Cywilnej w składzie:

SSN Paweł Grzegorzcyk (przewodniczący, sprawozdawca)

SSN Agnieszka Piotrowska

SSN Władysław Pawlak

po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym 9 lutego 2024 r. w Warszawie
skarg kasacyjnych E.W. i R.W.

od postanowienia Sądu Okręgowego w Ostrołęce

z 17 kwietnia 2019 r., I Ca 217/18,

w sprawie z wniosku C.P.

przy uczestnictwie R.W., M.P. i E.W.

o dział spadku ,

uchyla zaskarżone postanowienie i przekazuje sprawę do ponownego rozpoznania Sądowi Okręgowemu w Ostrołęce, pozostawiając temu Sądowi rozstrzygnięcie o kosztach postępowania kasacyjnego.

(K.G.)

UZASADNIENIE

Postanowieniem z dnia 12 lutego 2018 r. Sąd Rejonowy w Wyszkanie dokonał działu spadku po Z. W., zmarłej 12 lipca 1975 r., i S. W., zmarłym 1 sierpnia 1992 r., w ten sposób, że przyznał spadkobiercom oznaczone w sentencji

postanowienia nieruchomości, a co do części nieruchomości zarządził podział stosownie do przepisów kodeksu postępowania cywilnego.

W zakresie istotnym z punktu widzenia podstaw kasacyjnych Sąd ustalił, że spadkodawcy Z. i S. małżonkowie W. byli rodzicami C. P. i M. P. oraz dziadkami R. W. i E. W.. Prawa do spadku po spadkodawczyni Z. W. zostały stwierdzone na rzecz męża S. W. i dzieci: C. P. , M. P. i J. W. po $\frac{1}{4}$ każde z nich. Prawa do spadku po S. W. zostały stwierdzone w ogólności i w odniesieniu do wchodzącego w skład spadku gospodarstwa rolnego na rzecz: córek C. P. i M. P. po $\frac{5}{12}$ części oraz wnuków R. W. i E. W. po $\frac{1}{12}$ części.

Spadkodawcy posiadali liczne nieruchomości – część z nich sprzedali za życia, a część uczynili przedmiotem darowizn na rzecz córki C. P. i syna J. W.

Jako pierwsza darowiznę otrzymała wnioskodawczyni C. P.. Zgodnie z aktem notarialnym z dnia 21 maja 1965 r. otrzymała ona nieruchomość miejską w W., obejmującą działkę gruntu budowlanego. W 1968 r. spadkodawcy obdarowali drugą córkę – uczestniczkę M. P.. Uczestniczka otrzymała środki finansowe odpowiadające $\frac{1}{20}$ ceny nabycia nieruchomości rolnej w W., objętej aktem notarialnym z dnia 28 sierpnia 1968 r. Nabycie tej nieruchomości nastąpiło do majątku dorobkowego z mężem M. P.. Jako ostatni obdarowany został syn spadkodawców – J. W.. Nieformalną umową darowizny z 1970 r. otrzymał grunty rolne położone w W. o powierzchni 0,9626 ha, wchodzące w skład działek oznaczonych numerami ewidencyjnymi [...] i [...]. Od tego czasu J. W. był ich posiadaczem i uprawiał je. W wyniku uwłaszczenia akt własności ziemi wydany został na rzecz J. W. i jego żony C. W.. Działki stanowiące przedmiot darowizny na rzecz J. W. oznaczone są obecnie numerami ewidencyjnymi [...] i [...]. Ich właścicielami w równych udziałach są uczestnicy postępowania – R. W. i E. W..

Sąd wskazał, że skład spadku nie stanowił przedmiotu sporu. Spór dotyczył natomiast wartości majątku spadkowego i przedmiotu darowizn podlegających zaliczeniu oraz ich wartości.

Sąd przyjął, że zaliczeniu na schedy spadkowe podlegają darowizny dokonane na rzecz wnioskodawczyni C. P., uczestniczki M. P. i J. W. jako

wstępnego uczestników R. W. i E. W.. Darowizny te nie zostały zwolnione z obowiązku zaliczenia przewidzianego w art. 1039 § 1 k.c. Zważywszy na ich przedmiot, nie miały one charakteru określonego w art. 1039 § 3 k.c. Podlegały więc zaliczeniu na schedy spadkowe wnioskodawczynie i uczestników.

Wartość darowizn Sąd obliczył według zasad określonych w art. 1042 § 2 k.c. Podniósł, że tylko uczestnicy R. W. i E. W. nie akceptowali skutków zmian w zakresie przeznaczenia nieruchomości, żądając ich oszacowania zgodnie z przeznaczeniem w dacie otwarcia spadku i dokonania darowizn. Dotyczy to w szczególności działek nr [...] i [...] położonych w W., stanowiących przedmiot darowizny na rzecz J. W. , ojca uczestników.

Postanowieniem z dnia 17 kwietnia 2019 r. Sąd Okręgowy w Ostrołęce, na skutek złożonych apelacji, zmienił zaskarżone postanowienie w sposób określony w sentencji, oddalił apelacje w pozostałym zakresie i orzekł o kosztach postępowania apelacyjnego.

W zakresie istotnym z punktu widzenia postępowania kasacyjnego Sąd Okręgowy wskazał, że spór dotyczył prawidłowego rozumienia pojęcia „stanu” spadku, a w konsekwencji wartości majątku oraz przedmiotu i wartości darowizn podlegających zaliczeniu. Skarżący zarzucali bowiem, że zmiana przeznaczenia gruntu po dokonaniu darowizny nie może wpływać na stan darowizny z chwili jej dokonania, przeznaczenie należy bowiem traktować jako element stanu nieruchomości. W ocenie Sądu Okręgowego, wbrew zarzutom apelacji, Sąd Rejonowy ustalił jednak skład i wartość spadku zgodnie z art. 684 k.p.c. i art. 1035 k.c., mając na uwadze stan spadku z chwili jego otwarcia, a wartość z chwili dokonania działu. Wartość darowizn obliczył według zasad określonych w art. 1042 § 2 k.c., tj. według stanu z chwili jej dokonania, a według cen z chwili działu spadku. Sąd Okręgowy nie podzielił tym samym wyrażonego w apelacjach uczestników postępowania poglądu sprowadzającego się do uznania, że przeznaczenie gruntu jest cechą stanu nieruchomości, a dla wyceny powinno być brane pod uwagę przeznaczenie z daty darowizny.

Skargi kasacyjne od tego postanowienia złożyli uczestnicy postępowania E. W. i R. W..

Uczestniczka postępowania E. W. zaskarżyła orzeczenie w całości, zarzucając naruszenie art. 1042 § 2 k.c., a także naruszenie art. 278 § 1 w związku z art. 13 § 2 k.p.c. oraz art. 516 i art. 684 w związku z art. 567 k.p.c. w związku z art. 45 k.r.o.

Uczestnik postępowania R. W. zaskarżył orzeczenie w całości, zarzucając naruszenie art. 1042 § 2 k.c., a także naruszenie art. 278 § 1 w związku z art. 13 § 2 k.p.c. oraz art. 516 i art. 684 w związku z art. 567 k.p.c. w związku z art. 45 k.r.o.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Zasadnicze znaczenie miał podniesiony w skargach kasacyjnych zarzut naruszenia art. 1042 § 2 k.c. Uzasadniając ten zarzut, skarżący wskazywali, że Sądy *meriti* błędnie zinterpretowały powołany przepis, uznając, że przy ocenie stanu darowizny, której przedmiotem jest nieruchomości, należy wziąć pod uwagę aktualne przeznaczenie nieruchomości, podczas gdy z brzmienia art. 1042 § 2 k.c., jak również z wykładni celowościowej wynika, że stan nieruchomości należy określić na dzień dokonania darowizny i według tego stanu powinna zostać wyceniona wartość darowizny, przy czym przez stan nieruchomości należy rozumieć wszystkie elementy charakteryzujące nieruchomości z punktu widzenia jej stanu, w tym również przeznaczenie na dzień dokonywania darowizny. Zdaniem skarżących, niezasadny jest argument, że uwzględnienie przeznaczenia nieruchomości z chwili dokonywania darowizny odbiegałoby od aktualnych cen rynkowych, ponieważ funkcja art. 1042 § 2 k.c. polega jedynie na urealnieniu cen, lecz z zachowaniem stanu darowizny z chwili jej dokonania, co dotyczy również przeznaczenia działek. Nieruchomość objęta darowizną była nieruchomością rolną, a przeznaczenie gruntu było jednym z podstawowych, istotnych elementów określających jej stan.

Zaliczanie darowizn na schedę spadkową (art. 1039 i n. k.c.) służy dążeniu do równego traktowania spadkobierców przez zapewnienie, że transfery majątkowe dokonywane z majątku przyszłego spadkodawcy na rzecz małżonka lub zstępnych będą uwzględnione przy działaniu spadku, który następuje między tymi osobami. Rozwiązanie to realizuje dorozumianą intencję spadkodawcy przez wyrównanie

w dziale spadku korzyści uzyskanej uprzednio przez jednego ze spadkobierców. Zaliczenie darowizny na schedę spadkową stanowi wyłącznie operację rachunkową; nie wpływa ono na udział, w jakim spadkobierca dochodzi do spadku, i jego odpowiedzialność za długi spadku. Mechanizm ten ma zastosowanie wyłącznie w przypadku dziedziczenia ustawowego i dyspozytywny charakter w tym sensie, że spadkodawca może dokonać darowizny ze zwolnieniem od obowiązku zaliczenia, przy czym wola spadkodawcy może wynikać z jego oświadczenia lub – w sposób dorozumiany – z okoliczności, w jakich darowizna została dokonana (por. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 24 stycznia 2002 r., III CKN 503/00 i uchwała Sądu Najwyższego z dnia 27 kwietnia 2022 r., III CZP 57/22, OSNC 2022, nr 12, poz. 120).

Zaliczenie na schedę spadkową następuje przez doliczenie do wartości spadku wartości darowizn podlegających zaliczeniu, podział uzyskanej sumy między spadkobierców, stosownie do ich udziału w spadku (obliczenie schedy spadkowej), a w końcowym etapie – odjęcie od schedy wartości darowizny podlegającej zaliczeniu. Jeżeli odjęcie od schedy wartości darowizny podlegającej zaliczeniu daje wynik ujemny, darowizny tej nie dolicza się do wartości spadku, a spadkobierca nie jest uwzględniany w dziale spadku, zachowując otrzymaną darowiznę (art. 1040 k.c.) (por. postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 19 listopada 2004 r., II CK 155/04 i z dnia 2 marca 2005 r., III CK 28/05).

Zasadnicze znaczenie przy zaliczaniu darowizn na schedę spadkową ma ustalenie ich wartości. Właściwe rozwiązanie tego problemu jest utrudnione, zważywszy na nierzadko długi, nawet kilkudziesięcioletni czas dzielący dokonanie darowizny i jej rozliczenie między współspadkobiercami. Przepis art. 65 § 2 dekretu z dnia 8 października 1946 r. – Prawo spadkowe (Dz. U. z 1946 r., nr 60, poz. 328) stanowił w tej mierze, że przysporzenie dolicza się według jego stanu w chwili dokonania oraz według wartości, jaką ma w chwili przeprowadzenia wyrównania. Nieco inaczej ujęto tę kwestię w pierwotnym brzmieniu art. 1042 § 2 k.c., według którego wartość przedmiotu darowizny należało obliczać według stanu z chwili jej dokonania, a według cen z chwili otwarcia spadku. Obecne brzmienie art. 1042 § 2 k.c., wprowadzone ustawą z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy –

Kodeks cywilny (Dz. U. z 1990 r., nr 55, poz. 321), koryguje pierwotne rozwiązanie o tyle, że za miarodajne uznaje ceny z chwili działu spadku.

Charakterystyczne dla tych rozwiązań jest rozróżnienie dwóch elementów – stanu przedmiotu darowizny – i cen bezpośrednio decydujących o jego wartości. O ile oszacowanie powinno *de lege lata* uwzględniać ceny aktualne na chwilę dokonania działu, co zmierza do możliwie najpełniejszego uwzględnienia wahań wartości pieniądza (por. np. odpowiednio uzasadnienie uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 26 marca 1985 r. (zasada prawna), III CZP 75/84, OSNCP 1985, nr 10, poz. 147), o tyle gdy chodzi o stan przedmiotu darowizny ustawodawca opowiada się konsekwentnie za rozwiązaniem, według którego rozstrzygający jest stan z chwili jej dokonania. Oznacza to, że przy szacowaniu wartości darowizny nie mają znaczenia następcze zmiany jej przedmiotu, takie jak zużycie, zniszczenie albo ulepszenie, a spoczywające na właścicielu ryzyko takich zmian nie oddziałuje na jego sytuację w dziale spadku. Darowizna podlega zaliczeniu na schedę spadkową według tego stanu, który miał jej przedmiot w chwili dokonania. Rozwiązanie to wpisuje się w ten aspekt rozważanej instytucji, którym jest uwzględnienie domniemanej intencji spadkodawcy – darczyńca, dokonując darowizny, liczy się bowiem z takim stanem jej przedmiotu, jaki istnieje w chwili dokonania darowizny, a jego przyszłe zmiany obciążają obdarowanego jako właściciela. Jednocześnie uwalnia ono pozostałych spadkobierców od ryzyka zmian stanu darowizny, które mogłyby oddziaływać niekorzystnie na ich sytuację, a leżą poza sferą ich wpływu. Dotyczy to zwłaszcza sytuacji, w której zużycie albo zniszczenie przedmiotu darowizny przez obdarowanego stawiałoby go w korzystniejszej pozycji wobec innych spadkobierców przez umniejszenie wartości darowizny podlegającej zaliczeniu na schedę albo zwolnienie od obowiązku zaliczenia w ogólności. Z drugiej strony, przyjęte rozwiązanie zapobiega temu, aby ulepszenie darowizny nierzadko własnym wysiłkiem obdarowanego pociągało za sobą wzrost jej wartości z niekorzystnym skutkiem dla obdarowanego, a obdarowany, czyniąc takie ulepszenia, często racjonalne ze społecznego punktu widzenia, postępował ze świadomością, że mogą one oddziaływać na jego niekorzyść przy rozliczeniu z innymi spadkobiercami.

Przez stan darowizny należy rozumieć nie tylko elementy fizyczne i geodezyjne, takie jak – w przypadku nieruchomości gruntowej – powierzchnia, sposób zagospodarowania, w tym zabudowy, położenie, ukształtowanie terenu, jakość gleby, sąsiednie otoczenie – lecz także czynniki prawne, takie jak obciążenia nieruchomości lub przeznaczenie w planie zagospodarowania przestrzennego. Przeznaczenie planistyczne, podobnie jak inne czynniki prawne, wpływa na sposób wykonywania prawa własności; determinuje ono bowiem, jak właściciel może korzystać z nieruchomości, w szczególności zaś może rzutować na możliwość i cel dopuszczalnej zabudowy (por. art. 6 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, jedn. tekst: Dz. U. z 2023 r., poz. 997, dalej – „u.p.z.p.” i art. 35 ust. 1 pkt 1 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane, jedn. tekst: Dz. U. z 2023 r., poz. 682).

Pogląd ten koresponduje z dotychczasowym stanowiskiem Sądu Najwyższego, w którym za jeden z elementów decydujących o stanie spadku, którego częścią jest nieruchomość, uważa się przeznaczenie „gospodarczo – społeczne” nieruchomości gruntowej (por. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 6 marca 2014 r., V CSK 209/13, z dnia 4 listopada 2016 r., I CSK 496/15 i z dnia 2 lutego 2017 r., I CSK 260/16). Na trafność tego zapatrywania nie rzutuje definicja stanu nieruchomości zawarta w art. 4 pkt 17 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (jedn. tekst: Dz. U. z 2023 r., poz. 344, dalej – „u.g.n.”), do której odwołał się Sąd Okręgowy. Zawarte w tym przepisie wyliczenie, pomijające przeznaczenie planistyczne nieruchomości, zostało bowiem skonstruowane dla potrzeb tej ustawy (por. także art. 134 ust. 2 i art. 154 ust. 1 u.g.n.) i nie może być prosto przenoszone do kodeksu cywilnego, którego przepisy operują pojęciem „stan” rzeczy, nie wyodrębniając – w odniesieniu do nieruchomości – osobnej kategorii w postaci jej przeznaczenia (por. np. art. 40 § 2, art. 55⁴, art. 995, art. 1031¹ § 3 k.c.). Na okoliczność tę Sąd Najwyższy zwracał już uwagę zarówno w kontekście prawa spadkowego (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 4 listopada 2016 r., I CSK 696/15), jak i w kontekście roszczeń odszkodowawczych związanych z utratą prawa własności nieruchomości (por. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 24 marca 2017 r., I CSK 416/16 i z dnia 6 września 2017 r., I CSK 15/17 oraz postanowienie Sądu Najwyższego z dnia

30 maja 2018 r., IV CSK 11/18). Orzecznictwo powołane *in casu* przez Sąd Okręgowy dotyczyło odmiennej kwestii, mianowicie, czy dla ustalenia w postępowaniu działowym, czy nieruchomości będąca przedmiotem działu wchodzi w skład spadkowego gospodarstwa rolnego, należy uwzględniać jej przeznaczenie w chwili otwarcia czy działu spadku (por. postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 17 grudnia 1971 r., III CRN 312/71, OSNCP 1972, nr 6, poz. 114 i z dnia 21 marca 2003 r., II CKN 1265/00, a także – postanowienie z dnia 27 sierpnia 1979 r., III CRN 137/79, OSNCP 1980, nr 2, poz. 33, w którym wyrażono ogólniejsze stanowisko, według którego o rozstrzygnięciach dotyczących dzielonego majątku powinny decydować we wszystkich sprawach działowych okoliczności istniejące w chwili podziału), przez co nie mogło być uznane za miarodajne w sprawie zakończonej zaskarżonym postanowieniem.

Do innych wniosków nie prowadziło spostrzeżenie, że przeznaczenie planistyczne może stanowić istotny czynnik cenotwórczy, a w konsekwencji jego zmiana może pociągać za sobą zasadniczą korektę wartości nieruchomości, co obrazowały okoliczności sprawy, w której wydano zaskarżone postanowienie. Istotny wpływ na cenę mogą mieć wszystkie elementy składające się na stan nieruchomości (por. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 16 kwietnia 2000 r., II CKN 892/98), bez względu na to, czy ich ewentualna zmiana jest następstwem działania obdarowanego, czy niezależnych od obdarowanego okoliczności. Przepis art. 1042 § 2 k.c. nakazuje jednak oceniać wszystkie te elementy na chwilę dokonania darowizny, uznając ich następcze zmiany za nieistotne z punktu widzenia sposobu określenia wartości darowizny podlegającej zaliczeniu. W kontekście przeznaczenia planistycznego nieruchomości należy przy tym dodać, że zmiany wartości nieruchomości w wyniku uchwalenia lub zmiany planu miejscowego są co do zasady związane z obowiązkiem rozliczeń między gminą a właścicielem, przy czym w razie wzrostu wartości nieruchomości właściciel może zostać obciążony rentą planistyczną (art. 36 ust. 4 u.p.z.p.), a z kolei uniemożliwienie lub istotne ograniczenie korzystania z nieruchomości w dotychczasowy sposób lub zgodnie z dotychczasowym przeznaczeniem w związku ze zmianami planistycznymi, względnie obniżenie wartości nieruchomości na skutek takich zmian, uprawnia do żądania naprawienia szkody

(art. 36 ust. 1 i 3 u.p.z.p.). W razie dokonania darowizny uprawnionym lub zobowiązanym w ramach tych rozliczeń jest obdarowany (właściciel), co stanowi dodatkowy argument, aby zmiany te pozostawały neutralne z punktu widzenia oceny wartości darowizny podlegającej zaliczeniu na schedę spadkową.

Z materiału sprawy wynikało jednoznacznie, że nieruchomości nieformalnie darowana wstępnemu skarżących J. W. miała charakter rolny, co pozwoliło na późniejsze objęcie jej uwłaszczeniem i obligowało do zaliczenia na schedę spadkową (por. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 7 grudnia 1983 r., III CZP 60/83, OSNCP 1984, nr 7, poz. 108). Taki też stan przedmiotu darowizny powinien stanowić podłoże ustalenia jej wartości, z uwzględnieniem jednak cen obowiązujących w chwili działu. Zarzut naruszenia art. 1042 § 2 k.c. należało tym samym uznać za uzasadniony. Zarzut naruszenia art. 278 § 1 w związku z art. 13 § 2 k.p.c. miał charakter konsekwencyjny i należało go uznać za zasadny w tym sensie, że niezbędne w okolicznościach sprawy skorzystanie z wiedzy specjalnej powinno zakładać oszacowanie nieruchomości z uwzględnieniem jej przeznaczenia w chwili dokonania darowizny, nie zaś przeznaczenia, które darowana nieruchomość uzyskała na skutek następczych zmian planistycznych. W odniesieniu do zarzutu naruszenia art. 516 i art. 684 w związku z art. 567 k.p.c. oraz art. 45 k.r.o. należało jedynie zauważyć, że skarżący nie wykazali, w jaki sposób uchybienie tym przepisom mogło oddziaływać na ostateczny wynik postępowania w sprawie (*arg. ex art. 398³ § 1 pkt 2 in fine k.p.c.*).

Z tych względów, na podstawie art. 398¹⁵ § 1 w związku z art. 13 § 2 k.p.c., Sąd Najwyższy orzekł, jak w sentencji.

[SOP]

[ał]

